

Ioana PÂRVULESCU, Livia PAPADIMA, Liliana AGACHE
Maria ALDEA, Bianca ALECU, Andrei A. AVRAM, Larisa AVRAM
Alexandru MARDALE, Elena SOARE, Cezar BĂLĂȘOIU, Gabriela DIRIȘ
Marinela BOTA, Mădălina BOTEZ STĂNESCU, Raluca BRĂESCU, Irina
PARASCHIV, Oana CHELARU-MURĂRUȘ, Adrian CHIRCU, Antonia
CIOIAC, Ștefan COLCERIU, Adina DRAGOMIRESCU, Alexandru
NICOLAE, Francisco R. CONSTANTIN, Mihaela-Viorica
CONSTANTINESCU, Simona CONSTANTINOVICI, Alexandra
CORNILESCU, Adriana COSTĂCHESCU, Blanca CROITOR, Ion GIURGEA
Alexandra CUNIȚĂ, Mioara CVASNÎI CĂTĂNESCU, Florica DIMITRESCU
Andreea DINICĂ, Mihaela-Liliana DOBRE NAE, Felicia DUMAS, Claudia
EIE, Viviana-Monica FĂTU ILIE, Cristina FLORESCU, Alina-Georgiana
POCȘINEANU, Alexandru GAFTON, Gerda HAßLER, Luminița HOARȚĂ
CĂRĂUȘU, Cornelia ILIE, Liliana IONESCU-RUXĂNDIOIU, Coman LUPU
Martin MAIDEN, Mihaela MANCAȘ, Margareta MANU MAGDA
Alexandru MAREȘ, Mihaela MARIN, Stanca MĂDA, Călin-Andrei
MIHĂILESCU, Ioan MILICĂ, Mihaela MIRON FULEA, Mihaela-Roxana
MUNTEANU, Simona-Ștefania NEAGU, Raluca-Mihaela NEDEA
Florentina NICOLAE, Oana NICULESCU, Gabriela PANĂ DINDELEGAN
Elena PLATON, Cecilia Mihaela POPESCU, Carolina POPUȘOI
Christopher J. POUNTAIN, Roxana-Magdalena PREDA (DINCĂ)
Leonardo Maria SAVOIA, Răzvan SĂFTOIU, Andreea SOARE, Maria
STANCIU ISTRATE, Gabriela STOICA, Ariadna ȘTEFĂNESCU, Mădălina
TĂBĂCITU, Dana-Luminița TELEOACĂ, Emanuela TIMOTIN, Alice
TOMA, Doina BUTIURCĂ, Dragoș Vlad TOPALĂ, Camelia UȘURELU
Oana UȚA, PÂRVULESCU, Melania ROIBU, Luisa VALMARIN, Monica
VASILEANU, Ioana VINTILĂ-RĂDULESCU

RODICA ZAFIU: lingvистa, profesoara, colega, prietena

*

Rodica Zafiu

LINGVISTA, PROFESOARA, COLEGA, PRIETENA

Editori

Adina DRAGOMIRESCU
Carmen MÎRZEA VASILE
Cristian MOROIANU
Isabela NEDELCU
Andra VASILESCU

editura-unibuc.ro

ISBN 978-606-16-1415-8

Personalități ale Universității din București

RODICA ZAFIU: LINGVISTA, PROFESOARA, COLEGA, PRIETENA

Volumul de față este dedicat, așa cum spune și titlul, lingvistei, profesoarei, colegei și prietenei Rodica Zafiu, personalitate și promotoare a școlii bucureștene de lingvistică, vreme de mai bine de un deceniu directoare a Departamentului de lingvistică al Facultății de Litere, autoare a unor cărți de referință și a numeroase studii de specialitate cu deschidere internațională, caracterizate, toate, prin cercetare minuțioasă, sincronică și diacronică, prin racordare la ultimele cercetări în domeniu și, mai ales, printr-o optimistă obiectivitate. Diversitatea domeniilor pe care le cuprinde acest volum reflectă diversitatea preocupărilor științifice ale sărbătoritei, iar numărul mare de autori și contribuții arată aprecierea, prietenia și recunoștința pe care le avem cu toții pentru omul de carte Rodica Zafiu, model științific și uman de echilibru și de înțelegere rafinată a mecanismelor de funcționare a limbii, în evoluția și complexitatea lor.

**P E R S O N A L I T Ă Ț I
A L E U N I V E R S I T Ă Ț I I
D I N B U C U R E Ț I**

RODICA ZAFIU: LINGVISTA, PROFESOARA, COLEGA, PRIETENA

Editori

Adina DRAGOMIRESCU
Carmen MÎRZEA VASILE
Cristian MOROIANU
Isabela NEDELCU
Andra VASILESCU

EDITURA UNIVERSITĂȚII DIN BUCUREȘTI
BUCHAREST UNIVERSITY PRESS

**Editura Universității din București – Bucharest University Press
folosește sistemul de peer review dublu anonim.**

Coperta domeniului/colecției: EUB – BUP

Redactor: EUB – BUP

Tehnoredactor: Mariana IONICĂ

Imagine (foto) copertă: Biblioteca Facultății de Litere, arhiva Universității din București

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Rodica Zafiu : lingvista, profesoara, colega, prietena / coord., ed.: Adina

Dragomirescu, Carmen Mirzea Vasile, Cristian Moroianu, - București :

Editura Universității din București - Bucharest University Press, 2023

Conține bibliografie

ISBN 978-606-16-1356-4

I. Dragomirescu, Adina (coord. ; ed.)

II. Mirzea Vasile, Carmen (coord. ; ed.)

III. Moroianu, Cristian (coord. ; ed.)

81

929

© EUB – BUP pentru prezenta versiune

<https://editura-unibuc.ro/>

B-dul Mihail Kogălniceanu 36-46, Cămin A (curtea Facultății de Drept),
Corp A, Intrarea A, etaj 1-2, Sector 5, București, România; tel.: + (4) 0726 390 815

e-mail: editura@g.unibuc.ro

Librărie online: <https://editura-unibuc.ro/magazin/>

Centru de vânzare: Bd. Schitu Măgureanu, nr. 9, parter (holul Facultății de Sociologie
și Asistență Socială); tel. + (4) 021 305 37 03

CUPRINS

Ioana PÂRVULESCU	
De ce o admir pe Rodica Zafiu	11
Liviu PAPADIMA	
Lingvistică între literați, optimistă între pesimiști, prietenă între prieteni	15
* * *	
Liliana AGACHE	
Unde s-a tradus <i>Istoria poamelor</i> ?	19
Maria ALDEA	
Un promotor al limbii române: Nicolae Nifon Bălășescu	25
Bianca ALECU	
Stilistica rubricii <i>Cuvinte nepotrivite</i> : (mai mult de) un deceniu de „anamneze” lingvistice	33
Andrei A. AVRAM	
Name truncation and word clipping in Romanian	45
Larisa AVRAM, Alexandru MARDALE, Elena SOARE	
The comprehension of restrictive relatives by child heritage speakers of Romanian: on the role of reduced input	59
Cezar BĂLĂȘOIU	
Diagrafurile și recuperarea ordinii expresive. Studiu de caz	73
Gabriela BIRIȘ	
De la funcțional la ficțional – limbajul publicitar al proiectelor imobiliare	87
Marinela BOTA	
Funcții discursive ale marcatorului <i>no</i>	93
Mădălina BOTEZ STĂNESCU	
Trecerea elementului prepozițional „(pe) lângă” de la valoarea locativă la cea cumulativă	103

RODICA ZAFIU: LINGVISTA, PROFESOARA, COLEGA, PRIETENA

Raluca BRĂESCU, Irina PARASCHIV	
Aspecte ale conversiunii substantiv – adjectiv invariabil	115
Oana CHELARU-MURĂRUȘ	
Schită pentru o poetică a autoportretului – de la pictură la poezie	129
Adrian CHIRCU	
<i>De la mica ciupeală la marele fix</i> . Adverbe, locuțiuni și expresii adverbiale argotice românești	153
Antonia CIOLAC	
Éléments sous-standard ou standard du français canadien dans un dictionnaire bilingue roumain – québécois	173
Ștefan COLCERIU, Adina DRAGOMIRESCU, Alexandru NICOLAE	
Un fenomen sintactic explicabil prin contact lingvistic: folosirea pronumelui <i>cine</i> în relative cu antecedent	187
Francisco R. CONSTANTIN	
O analiză motivațională pe baza materialului dialectal din ALRR. <i>Sinteză I</i>	201
Mihaela-Viorica CONSTANTINESCU	
Construirea ludică a identității online	213
Simona CONSTANTINOVICI	
Memoriile de război ale lui George Topîrceanu. Considerații asupra lexicului militar	227
Alexandra CORNILESCU	
Varieties of Romanian Benefactives	239
Adriana COSTĂCHESCU	
Pragmatique des futurs en roumain: entre deixis et anaphore	255
Blanca CROITOR, Ion GIURGEA	
On the differential marking of definite objects in Romanian	271
Alexandra CUNIȚĂ	
Décrire le lexique, évoquer la représentation de ce qui est nommé, parler du monde réel	293
Maria CVASNÎI CĂTĂNESCU	
Despre ethos și pathos. Studiu de caz: <i>Răspunsul la Discursul de recepție</i> în Academie.....	307
Florica DIMITRESCU	
Poezie și culoare	319
Andreea DINICĂ	
Despre construcțiile de tipul „a avea frică” în limba română veche	339
Mihaela-Liliana DOBRE NAE	
Funcționarea întrebării retorice în textele vechi românești	347

Felicia DUMAS	
Le lexique chrétien en langue française et sa vitalité	361
Claudia ENE	
Modalizarea în discursul de lansare a campaniei pentru alegerile prezidențiale	371
Viviana-Monica FĂTU ILIE	
Aspecte vechi și noi ale argoului din mediul școlar	385
Cristina FLORESCU	
Termenii astronomici între științific, uzual și dialectal	391
Alina-Georgiana FOCȘINEANU	
Considerații asupra autoreferirii în raport cu Poarta în epoca fanariotă. Studiu de caz: folosirea unor formule care au ca formant substantivul „rob”	403
Alexandru GAFTON	
Norma lingvistică	411
Gerda HABLER	
L’usage du passé simple et du passé composé du français classique et la description de ces deux temps dans des grammaires de l’époque	437
Luminița HOARȚĂ CĂRĂUȘU	
Mărcile ezitării și corectării în româna vorbită	449
Cornelia ILIE	
Conceptualizing freedom: Keywords in a cross-linguistic perspective	465
Liliana IONESCU-RUXĂNDIOIU	
Titu Maiorescu, parlamentar	477
Coman LUPU	
Din nou despre datarea cultismelor în DCECH	485
Martin MAIDEN	
Why <i>urzică</i> and not <i>**urțică</i> ? A prickly problem of historical etymology	501
Mihaela MANCAȘ	
Metafora afectivității în poezia contemporană. Preliminarii	511
Margareta MANU MAGDA	
Aspecte ale atitudinii apologetice: exemplul limbii române	525
Alexandru MAREȘ	
Istoria icoanei Maicii Domnului de la Mănăstirea Neamț, prima creație literară a lui Nicolae Spătarul (Milescu)?	543
Mihaela MARIN	
Un termen românesc vechi cu echivalente în limbile balcanice: <i>strungă</i>	557

Stanca MĂDA	
Elemente nonverbale în pedagogia Franz Kett. O abordare pragmasemantică	567
Călin-Andrei MIHĂILESCU	
On natural languages' naturalness	579
Ioan MILICĂ	
Anatomia invectivei și publicistica eminesciană	581
Mihaela MIRON-FULEA	
Anafora asociativă. Particularități pragmasemantice	595
Mihaela-Roxana MUNTEANU	
Secvențe discursive într-un apel caritabil. Studiu de caz: UNICEF	607
Simona-Ștefania NEAGU	
Variații de topică în structurile cu forme verbale compuse. Cu raportare la un corpus de documente originale din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea	613
Raluca-Mihaela NEDEA	
Lexic comun vs lexic specializat. Câteva argumente pentru o altfel de abordare lexicografică în DEX a terminologiei medicale	623
Florentina NICOLAE	
Fitonimele în psalmii lui Dosoftei	637
Oana NICULESCU	
A preliminary study of filler particles in Romanian connected speech	651
Gabriela PANĂ DINDELEGAN	
Pe marginea a două concepte recente: <i>degramaticalizare</i> , <i>delexicalizare</i>	663
Elena PLATON	
Pe spinarea vântului	671
Cecilia Mihaela POPESCU	
Le futur et le conditionnel des langues romanes: zones de convergence et de divergence au niveau intra- et interlinguistique	687
Carolina POPUȘOI	
Sinonimia frazeologismelor adverbiale în limba română	699
Christopher J. POUNTAIN	
Tracing "change from above": the diastatic and diaphasic trajectory of Spanish cultured borrowings	719
Roxana-Magdalena PREDA (DINCĂ)	
Observații asupra utilizării marcatorului <i>gen</i> în limba română	733
Leonardo Maria SAVOIA	
The residual case system in the Aromanian varieties spoken in Southern Albania	745
Răzvan SĂFTOIU	
Politicianul digital: O analiză bidimensională	757

* * *

RODICA ZAFIU: LINGVISTA, PROFESOARA, COLEGA, PRIETENA

Volumul de față este dedicat, așa cum spune și titlul, lingvistei, profesoarei, colegei și prietenei Rodica Zafiu, personalitate și promotoare a școlii bucureștene de lingvistică, vreme de mai bine de un deceniu directoare a Departamentului de lingvistică al Facultății de Litere, autoare a unor cărți de referință și a numeroase studii de specialitate cu deschidere internațională, caracterizate, toate, prin cercetare minuțioasă, sincronică și diacronică, prin racordare la ultimele cercetări în domeniu și, mai ales, printr-o optimistă obiectivitate. Diversitatea domeniilor pe care le cuprinde acest volum reflectă diversitatea preocupărilor științifice ale sărbătoritei, iar numărul mare de autori și contribuții arată aprecierea, prietenia și recunoștința pe care le avem cu toții pentru omul de carte Rodica Zafiu, model științific și uman de echilibru și de înțelegere rafinată a mecanismelor de funcționare a limbii, în evoluția și complexitatea lor.

**P E R S O N A L I T Ă Ț I
A L E U N I V E R S I T Ă Ț I I
D I N B U C U R E Ț I**

RODICA ZAFIU: LINGVISTA, PROFESOARA, COLEGA, PRIETENA

Editori

Adina DRAGOMIRESCU
Carmen MÎRZEA VASILE
Cristian MOROIANU
Isabela NEDELCU
Andra VASILESCU

EDITURA UNIVERSITĂȚII DIN BUCUREȘTI
BUCHAREST UNIVERSITY PRESS

**Editura Universității din București – Bucharest University Press
folosește sistemul de peer review dublu anonim.**

Coperta domeniului/colecției: EUB – BUP

Redactor: EUB – BUP

Tehnoredactor: Mariana IONICĂ

Imagine (foto) copertă: Biblioteca Facultății de Litere, arhiva Universității din București

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Rodica Zafiu : lingvистă, profesoara, colega, prietena / coord., ed.: Adina

Dragomirescu, Carmen Mirzea Vasile, Cristian Moroianu, - București :

Editura Universității din București - Bucharest University Press, 2023

Conține bibliografie

ISBN 978-606-16-1356-4

I. Dragomirescu, Adina (coord. ; ed.)

II. Mirzea Vasile, Carmen (coord. ; ed.)

III. Moroianu, Cristian (coord. ; ed.)

81

929

© EUB – BUP pentru prezenta versiune

<https://editura-unibuc.ro/>

B-dul Mihail Kogălniceanu 36-46, Cămin A (curtea Facultății de Drept),
Corp A, Intrarea A, etaj 1-2, Sector 5, București, România; tel.: + (4) 0726 390 815

e-mail: editura@g.unibuc.ro

Librărie online: <https://editura-unibuc.ro/magazin/>

Centru de vânzare: Bd. Schitu Măgureanu, nr. 9, parter (holul Facultății de Sociologie
și Asistență Socială); tel. + (4) 021 305 37 03

CUPRINS

Ioana PÂRVULESCU	
De ce o admir pe Rodica Zafiu	11
Liviu PAPADIMA	
Lingvistă între literați, optimistă între pesimiști, prietenă între prieteni	15
* * *	
Liliana AGACHE	
Unde s-a tradus <i>Istoria poamelor</i> ?	19
Maria ALDEA	
Un promotor al limbii române: Nicolae Nifon Bălășescu	25
Bianca ALECU	
Stilistica rubricii <i>Cuvinte nepotrivite</i> : (mai mult de) un deceniu de „anamneze” lingvistice	33
Andrei A. AVRAM	
Name truncation and word clipping in Romanian	45
Larisa AVRAM, Alexandru MARDALE, Elena SOARE	
The comprehension of restrictive relatives by child heritage speakers of Romanian: on the role of reduced input	59
Cezar BĂLĂȘOIU	
Diagrafurile și recuperarea ordinii expresive. Studiu de caz	73
Gabriela BIRIȘ	
De la funcțional la ficțional – limbajul publicitar al proiectelor imobiliare	87
Marinela BOTA	
Funcții discursive ale marcatorului <i>no</i>	93
Mădălina BOTEZ STĂNESCU	
Trecerea elementului prepozițional „(pe) lângă” de la valoarea locativă la cea cumulativă	103

RODICA ZAFIU: LINGVISTA, PROFESOARA, COLEGA, PRIETENA

Raluca BRĂESCU, Irina PARASCHIV	
Aspecte ale conversiunii substantiv – adjectiv invariabil	115
Oana CHELARU-MURĂRUȘ	
Schită pentru o poetică a autoportretului – de la pictură la poezie	129
Adrian CHIRCU	
<i>De la mica ciupeală la marele fix</i> . Adverbe, locuțiuni și expresii adverbiale argotice românești	153
Antonia CIOLAC	
Éléments sous-standard ou standard du français canadien dans un dictionnaire bilingue roumain – québécois	173
Ștefan COLCERIU, Adina DRAGOMIRESCU, Alexandru NICOLAE	
Un fenomen sintactic explicabil prin contact lingvistic: folosirea pronumelui <i>cine</i> în relative cu antecedent	187
Francisco R. CONSTANTIN	
O analiză motivațională pe baza materialului dialectal din ALRR. <i>Sinteză I</i>	201
Mihaela-Viorica CONSTANTINESCU	
Construirea ludică a identității online	213
Simona CONSTANTINOVICI	
Memoriile de război ale lui George Topîrceanu. Considerații asupra lexicului militar	227
Alexandra CORNILESCU	
Varieties of Romanian Benefactives	239
Adriana COSTĂCHESCU	
Pragmatique des futurs en roumain: entre deixis et anaphore	255
Blanca CROITOR, Ion GIURGEA	
On the differential marking of definite objects in Romanian	271
Alexandra CUNIȚĂ	
Décrire le lexique, évoquer la représentation de ce qui est nommé, parler du monde réel	293
Maria CVASNÎI CĂTĂNESCU	
Despre ethos și pathos. Studiu de caz: <i>Răspunsul la Discursul de recepție</i> în Academie.....	307
Florica DIMITRESCU	
Poezie și culoare	319
Andreea DINICĂ	
Despre construcțiile de tipul „a avea frică” în limba română veche	339
Mihaela-Liliana DOBRE NAE	
Funcționarea întrebării retorice în textele vechi românești	347

Felicia DUMAS	
Le lexique chrétien en langue française et sa vitalité	361
Claudia ENE	
Modalizarea în discursul de lansare a campaniei pentru alegerile prezidențiale	371
Viviana-Monica FĂTU ILIE	
Aspecte vechi și noi ale argoului din mediul școlar	385
Cristina FLORESCU	
Termenii astronomici între științific, uzual și dialectal	391
Alina-Georgiana FOCȘINEANU	
Considerații asupra autoreferirii în raport cu Poarta în epoca fanariotă. Studiu de caz: folosirea unor formule care au ca formant substantivul „rob”	403
Alexandru GAFTON	
Norma lingvistică	411
Gerda HABLER	
L’usage du passé simple et du passé composé du français classique et la description de ces deux temps dans des grammaires de l’époque	437
Luminița HOARȚĂ CĂRĂUȘU	
Mărcile ezitării și corectării în româna vorbită	449
Cornelia ILIE	
Conceptualizing freedom: Keywords in a cross-linguistic perspective	465
Liliana IONESCU-RUXĂNDIOIU	
Titu Maiorescu, parlamentar	477
Coman LUPU	
Din nou despre datarea cultismelor în DCECH	485
Martin MAIDEN	
Why <i>urzică</i> and not <i>**urțică</i> ? A prickly problem of historical etymology	501
Mihaela MANCAȘ	
Metafora afectivității în poezia contemporană. Preliminarii	511
Margareta MANU MAGDA	
Aspecte ale atitudinii apologetice: exemplul limbii române	525
Alexandru MAREȘ	
Istoria icoanei Maicii Domnului de la Mănăstirea Neamț, prima creație literară a lui Nicolae Spătarul (Milescu)?	543
Mihaela MARIN	
Un termen românesc vechi cu echivalente în limbile balcanice: <i>strungă</i>	557

Stanca MĂDA	
Elemente nonverbale în pedagogia Franz Kett. O abordare pragmasemantică	567
Călin-Andrei MIHĂILESCU	
On natural languages' naturalness	579
Ioan MILICĂ	
Anatomia invectivei și publicistica eminesciană	581
Mihaela MIRON-FULEA	
Anafora asociativă. Particularități pragmasemantice	595
Mihaela-Roxana MUNTEANU	
Secvențe discursive într-un apel caritabil. Studiu de caz: UNICEF	607
Simona-Ștefania NEAGU	
Variații de topică în structurile cu forme verbale compuse. Cu raportare la un corpus de documente originale din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea	613
Raluca-Mihaela NEDEA	
Lexic comun vs lexic specializat. Câteva argumente pentru o altfel de abordare lexicografică în DEX a terminologiei medicale	623
Florentina NICOLAE	
Fitonimele în psalmii lui Dosoftei	637
Oana NICULESCU	
A preliminary study of filler particles in Romanian connected speech	651
Gabriela PANĂ DINDELEGAN	
Pe marginea a două concepte recente: <i>degramaticalizare</i> , <i>delexicalizare</i>	663
Elena PLATON	
Pe spinarea vântului	671
Cecilia Mihaela POPESCU	
Le futur et le conditionnel des langues romanes: zones de convergence et de divergence au niveau intra- et interlinguistique	687
Carolina POPUȘOI	
Sinonimia frazeologismelor adverbiale în limba română	699
Christopher J. POUNTAIN	
Tracing "change from above": the diastatic and diaphasic trajectory of Spanish cultured borrowings	719
Roxana-Magdalena PREDA (DINCĂ)	
Observații asupra utilizării marcatorului <i>gen</i> în limba română	733
Leonardo Maria SAVOIA	
The residual case system in the Aromanian varieties spoken in Southern Albania	745
Răzvan SĂFTOIU	
Politicianul digital: O analiză bidimensională	757

* * *

Stanca MĂDA*

Universitatea Transilvania din Braşov

ELEMENTE NONVERBALE ÎN PEDAGOGIA FRANZ KETT. O ABORDARE PRAGMASEMANTICĂ

ELEMENTS OF NONVERBAL COMMUNICATION IN FRANZ KETT PEDAGOGY. A PRAGMASEMANTIC APPROACH

Abstract: The paper presents some of the most important elements of nonverbal communication as they appear in some didactic activities specific to Franz Kett pedagogy: proxemics, the use of nonverbal elements for entering in a relationship with the self, the people around, the environment and the Divine, the role of senses, the symbolic aspects and the nonverbal moderation techniques employed by the facilitator. The semantic approach focuses on the contribution of nonverbal elements to the construction of meaning, and the pragmatic aspects discuss how nonverbal communication complies with the theory of speech acts, the cooperative and the politeness principles. The conclusion emphasizes the main findings and novelty of the approach. The didactic approach specific to Franz Kett pedagogy allow the participants to (re)discover the mystery of human existence in a profoundly spiritual manner.

1. Aspecte introductive

Pedagogia Franz Kett este o pedagogie holistică, orientată către sens, fondată de pedagogul german Franz Kett pe baza unei solide practici pedagogice religioase (Muronova, Havel şi Neubauer 2015), al cărei scop primordial este conectarea individului, indiferent de vârstă, cu sine, cu cei din jur, cu lumea şi cu divinitatea. Participanţii la activităţile didactice specifice pedagogiei Franz Kett iau loc în cerc, putându-se vedea în permanenţă unii pe ceilalţi şi având în centrul lor punctul de interes al activităţii, ce se finalizează prin crearea unor imagini de podea (vezi Fig. 1 şi Fig. 2).

* stanca.mada@gmail.com

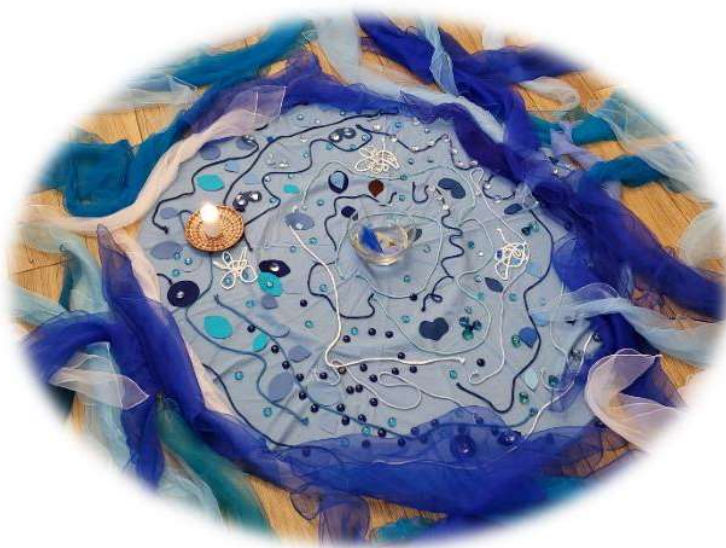

Figura 1. Imagine de podea pe tema APA, SURSĂ A VIEȚII. Arhiva personală.

Figura 2. Imagine de podea pentru povestirea FRED, PRIETENUL IMAGINAR. Arhiva personală.

Activitățile didactice poartă numele de contemplații și pot avea ca subiect orice obiect sau fenomen studiat în cadrul curriculumului școlar și nu numai, povestiri biblice, creații literare și artistice. Aceste contemplații sunt conduse de către un coordonator, însă toți

participanții iau parte activ la construirea sensului, pe parcursul a patru etape definitorii: 1) etapa de adunare a grupului în jurul centrului și de creare a dispoziției pentru desfășurarea activității; 2) etapa de întâlnire a participanților cu obiectul contemplației; 3) etapa de aprofundare a sensului; 4) etapa de interpretare. Pe parcursul tuturor acestor faze, comunicarea verbală este însoțită de numeroase elemente nonverbale și paraverbale, ce contribuie la construirea sensului și la buna desfășurare a activității. Deși începuturile pedagogiei în România datează din prima decadă a secolului al XX-lea, în prezent aceasta se află în curs de acreditare, prima generație de pedagogi români formați la Institutul German pentru Pedagogia Franz Kett finalizându-și studiile în 2023¹. Lucrarea de față își propune inventarierea și descrierea celor mai frecvent folosite mijloace nonverbale specifice acestei pedagogii, arătând totodată și rolul pragmatic al acestora în continuumul comunicativ al unei activități.

2. Utilizarea spațiului

În proxemica specifică pedagogiei Franz Kett, un rol important îl joacă așezarea participanților în cerc și percepția acestui spațiu de către cei implicați. Principiul găsirii centrului (Kett și Koczy 2009: 16) însoțește atât raportarea la spațiul fizic – coordonatorul sau participanții marcând cu diferite obiecte centrul cercului în care sunt poziționați –, cât și la spațiul interior, cel sufletesc, al adunării în sine, al interiorizării. Astfel construit, acest spațiu capătă valențe sacre ce vor fi „exploatate” pe parcursul contemplației.

În interiorul cercului, apropierea participanților, implicit intrarea în spațiul personal al celuilalt, se face prin acordul părților, cele mai frecvente atingeri fiind cele ale mâinilor (de exemplu, în timpul dansului, însoțind anumite cântece, în actul de a dăru și a primi, în timpul jocurilor de construcție în grup – întrupare – a unei imagini). Interesant de urmărit este ritualul gesturilor în anumite dansuri în cerc. În dansul fântânii de exemplu, participanții sunt împărțiți în două cercuri concentrice în jurul imaginii de podea; ei se apropie sau se îndepărtează pe rând de centru, dar se și întâlnesc, ca într-o horă comună, atunci când cei din exterior pătrund printre cei aflați în fața lor către interiorul cercului, se apleacă spre interiorul cercului cu mâinile ținute căuș, ca pentru a lua apă din fântână, iar apoi se ridică cu ele în sus și se rotesc într-un gest de împrăștiere a apei către natura înconjurătoare. Provenind din ritualuri străvechi, aceste dansuri au o simbolistică aparte ce stimulează participarea activă a tuturor celor prezenți, încărcându-i cu o energie deosebită.

¹ În anul 2022 s-a înființat la Oradea Institutul Român pentru Pedagogia Franz Kett, a apărut primul anuar cu activități specifice și s-au desfășurat ateliere de lucru cu educatori, profesori și studenți interesați de metodă. În prezent, aceasta se practică în grădinițe arondate unor instituții bisericești de diferite confesiuni, în biserici, cadrul catehezei, dar și în învățământul laic privat (la Centrul Educațional Franz Kett din Brașov) și public (la grădinițe, școli și licee din Oradea, Târgu-Mureș, Brașov și Bacău).

3. Construirea relațiilor

Pedagogia Franz Kett este, prin excelență, o pedagogie a relațiilor. Participantul intră în relație cu semenii, cu mediul înconjurător, cu sine însuși și cu rațiunea ultimă a sensului nostru pe acest pământ (Kett și Koczy 2009: 35–37). Aceste relații se construiesc atât în plan fizic și mental, cât și spiritual. Pentru scopul lucrării de față, voi arăta modul în care se realizează acest proces în plan fizic.

Figura 3. Salutul prin cercul auriu.
Arhiva personală.

Încă din primele momente ale întâlnirii participanților în cerc, aceștia sunt invitați prin cuvinte însoțite de gesturi sau numai prin gesturi să se salute cu ceilalți. Acest lucru se face prin strângerea mâinii celor aflați în cerc în stânga sau în dreapta, prin fluturarea mâinii în direcția celor aflați la o distanță mai mare, prin întâlnirea privirii celuiilalt și o scurtă înclinare a capului sau, într-un mod mai jucăuș, prin a face cu ochiul celui pe care dorești să-l saluți. O modalitate de a sublinia această întâlnire specială este însoțirea gestului de salut de un cerc auriu (vezi Fig. 3) prin care, ca printr-o ramă prețioasă, participanții se privesc.

Salutul se poate realiza și prin dans, fie într-o manieră liberă, participanții fiind îndemnați să se plimbe în interiorul cercului format de scaune și să se salute cu ceilalți prin diferite gesturi, fie într-o manieră controlată. De exemplu, cântecul *Eu vreau, eu vreau,*

eu vreau să te salut/ Mă bucur, mă bucur că ești aici cu noi este însoțit de un asemenea ritual gestual: participanții se așază în două cercuri concentrice, față în față, alcătuind perechi și, pe măsură ce rostesc versurile cântecului de salut, își dau mâna dreaptă, apoi pe cea stângă, apoi se privesc ochi în ochi și își deschid brațele în forma unei inimi pentru a ilustra bucuria întâlnirii.

Gesturile contribuie nu doar la construirea relațiilor cu semenii, ci și la cea cu mediul. Pe măsură ce activitatea avansează către cea de-a doua ei fază – de întâlnire cu obiectul contemplației –, în fața participanților sunt aduse diferite obiecte. Uneori acestea sunt ascunse în coșuri sau în pachete acoperite, iar cursanții sunt invitați să le „descopere” prin intermediul simțurilor, fără a spune și celorlalți ce au simțit, pentru a nu le strica bucuria descoperirii pe cont propriu. Coordonatorul duce pachetul sau îl dă din mână în mână în jurul cercului, iar participanții pot atinge, pipăi (vezi Fig. 4), scutura sau miroși (vezi Fig. 5) pachetul.

După ce s-a realizat ocolul cercului, cursanții pot fi invitați să deseneze în aer sau să mimeze individual sau în perechi/ grup ce au simțit sau au auzit. Ulterior, misteriosul obiect plasat în centrul cercului este dezvelit treptat și devine accesibil văzului și, dacă e cazul, gustului. Construirea relației cu mediul se realizează prin întâlnirea cu obiectul contemplat mai întâi cu toate simțurile, iar apoi prin întrupare (individual sau în grup,

participanții „dau viață” unui bulb de floare, de exemplu, prin gesturi de ghemuire care indică stadiul de bulb, apoi de ridicare ușoară până în poziția stând în picioare, pentru a indica creșterea mlădiței plantei, iar apoi cu brațele și palmele în sus, pentru a sugera creșterea frunzelor, a ramurilor, a florilor etc și înălțarea acestora către lumină). Dacă obiectul contemplației poate fi definit sonor, cei de față vor încerca să redea aceasta prin sunete specifice, iar resursa comunicării verbale este intenționat lăsată la urmă. De altfel, această manieră de a se întâlni cu mediul înconjurător le permite participanților să acceseze mult mai multe informații interne, dintre cele deja cunoscute de aceștia, decât în cazul unei expunerii didactice clasice, preponderent verbale.

Figura 4. Întâlnirea cu obiectul prin atingere.
Arhiva personală.

Figura 5. Întâlnirea cu obiectul prin simțul mirosului.
Arhiva personală.

Întâlnirea cu obiectul contemplației este vizualizată prin construirea, treptată, din materiale naturale (baticuri din bumbac, pietre, șnururi ș.a.), viu colorate, a unei imagini de podea ce sintetizează vizual (fizic sau la nivel simbolic) subiectul lecției. În cea de-a treia etapă, cea de aprofundare, participanții sunt invitați să construiască pe podea, în jurul imaginii centrale, propriile imagini despre obiectul contemplat sau trăirile pe care le au în legătură cu acesta (vezi, de exemplu, Fig. 6). Această invitație se poate realiza verbal sau nonverbal, prin oferirea unui model de către coordonator. Activitatea se desfășoară, de obicei, fără ca participanții să interacționeze verbal, pe un fond muzical meditativ. La finalul acestei părți, rând pe rând, ei pot alege să dea glas propriei trăiri sau

doar să arate cum s-au simțit printr-un sunet de clopoțel sau alte gesturi sugestive. În acest mod se realizează întâlnirea cu sinele, interiorizarea și, ulterior, proiecția acestei trăiri în exterior, în imaginea de podea. De altfel această reflectare în sine a ceea ce se află în exterior și, respectiv, exprimarea în exterior a unei trăiri interioare este un alt principiu de bază al pedagogiei (Kett și Koczy 2009: 16).

4. Rolul simțurilor în pedagogia Franz Kett

Figura 6. Imagine individuală de podea pe tema pierderii. Arhiva personală.

Unul dintre cele mai importante principii ale pedagogiei Franz Kett este cel al prezenței (Kett și Koczy 2009: 16). A fi prezenți aici și acum cu toate simțurile și a-și afirma cu glas tare existența ca indivizi este punctul central al primei etape a oricărei contemplații. Cântecul care însoțește această stare cuprinde cuvintele „*Sunt aici, sunt aici, sunt aici, este adevărat și minunat!*” Într-o variantă extinsă a acestuia, sunt descrise în cuvinte (întotdeauna însoțite de gesturi) următoarele: *nu sunt sus, nu sunt jos, nici în față, nici în spate, nu sunt lângă, sunt aici. Este-adevărat și minunat!* (Muronova, Havel și Neubauer 2015: 94) Atât coordonatorul activității, cât și participanții, își înalță mâinile, apoi indică spațiul de la picioarele lor, cel din față, cel din spate și cel de lângă ei. În cazul în care grupul de participanți este mai puțin

obișnuit cu acest ritual, coordonatorul poate insista asupra acestui exercițiu prin adăugarea unor cuvinte și gesturi suplimentare: *Suntem aici cu picioarele noastre, cu mâinile noastre, cu capul nostru, cu ochii și urechile noastre, cu gura noastră, dar și cu inima noastră.* Gesturile se pot realiza stând în picioare sau șezând pe scaun întrucât mâinile sunt cele care iau parte la acest ritual cu rol ilustrativ. Deixisul spațial astfel definit se reflectă și la nivel temporal, momentul prezent fiind definitoriu pentru orice activitate Kett. Uneori, cântecul de mai sus este însoțit de precizarea *Acum sunt aici!*, iar trăirile la care participanții se raportează sunt cele din momentul prezent.

Am văzut anterior cum simțurile contribuie esențial la o primă întâlnire cu obiectul contemplat, la formarea unei impresii asupra dimensiunilor, formei, consistenței, culorii, aromei sau sunetului specifice obiectului studiat. Primatul simțurilor (Wharton 2009) este specific vârstei preșcolare mici și își pierde din importanță în formarea elevilor de vârstă școlară. În pedagogia Franz Kett acest instrument este reactivat cu fiecare nouă activitate, fiind parte a principiului experienței sau experimentării (germ. *Erfahrung*, Kett și Koczy 2009: 16), indiferent de grupa de vârstă pentru care este destinată activitatea.

5. Simbolizarea în pedagogia Franz Kett

Un alt element important în desfășurarea unei activități îl constituie alegerea materialelor, a texturii, dar mai ales a culorii lor. Obiectele contemplației pot fi aduse fizic în mijlocul participanților (de exemplu, fructele, spicul de grâu, bulbi de floare, apa) sau doar simbolizate (de exemplu, un curcubeu se poate reda prin eșarfe colorate tășnind dintr-o prismă; cerul nopții printr-o eșarfă bleumarin acoperită de stele aurii). Folosirea convenționalizată a culorilor și formelor constituie un limbaj universal pentru a reda anumite trăiri sau emoții. Alteori, simbolistica poate fi una creativă, originală. De exemplu, amprenta unui deget realizată cu ajutorul unui fard de culoare aurie poate simboliza atingerea divină (v. Fig. 7).

De altfel, în grupele de lucru în care participanții provin din culturi diferite și vorbesc limbi diferite, simbolistica culorilor și folosirea elementelor nonverbale facilitează înțelegerea mai rapidă a sensului, prin mecanisme cognitive specifice.

Principiul înlocuirii sau al simbolizării (Kett și Koczy 2009: 16) este puternic prezent în reprezentarea divinității în pedagogia Franz Kett, îndeosebi în partea a patra a unei activități. În context creștin, prezența lui Dumnezeu poate fi redată printr-o cruce de lemn, printr-o lumânare aprinsă, printr-o inimă, printr-un pește din filț ș.a.m.d., iar cuvântul Lui, prin plasarea Bibliei în interiorul imaginii. În contexte spirituale mai diverse, divinitatea poate fi redată prin culoarea aurie așezată în cerc, prin lumină sau prin orice alt obiect investit de conducătorul activității cu acest rol.

De asemenea, fiecare obiect contemplat capătă, pe lângă dimensiunile sale fizice, și o dimensiune simbolică. De exemplu, pe parcursul activității, apa poate deveni simbol al sursei vieții, al curgerii timpului, al reflexiei, al unor fenomene ale naturii, așa cum bulbul de floare poate simboliza unitatea în diversitate, sursa creșterii plantei, dar și sămânța devenirii omului.

Figura 7. Darul atingerii divine.

6. Elemente nonverbale de conducere a grupurilor

Dacă până acum descrierea elementelor de comunicare nonverbală s-a făcut la nivelul general al unei activități specifice pedagogiei Franz Kett, în cele ce urmează vom analiza comportamentul nonverbal al conducătorului activității. Rolul comunicativ al acestuia este acela de moderator, de facilitator, iar conduita sa nonverbală contribuie la modelarea comportamentului participanților.

Cea mai importantă dimensiune a conducerii activității este dată de stăpânirea cercului (engl. *floor control*, Esposito și Vich 2009) de către coordonator, ca parte a *proximicii*. Atitudinea, ținuta decentă și o anumită postură a facilitatorului sunt extrem de importante în asigurarea succesului activității. Fie că stă jos, fie în picioare, moderatorul este urmărit în permanență de participanți și întreaga lui prestație constituie un model pentru cei prezenți.

De asemenea, acordarea comportamentului nonverbal al coordonatorului cu limbajul paraverbal (intonația, tonul, volumul vocii, ritmul producției verbale, frecvența și lungimea pauzelor în vorbire) este determinantă pentru setarea stării de spirit a participanților. Un ritm al vorbirii vioi, antrenant, transmite energia și vitalitatea specifice unei povești pentru copii, pe când unul cu accente grave poate indica solemnitatea unei întâlniri cu o temă mai profundă. De cele mai multe ori instrucțiunile verbale din timpul activității sunt transmise clar, cu o voce neutră, dar există și situații (de exemplu, în lucrul pe grupe sau în sarcinile adresate unui singur participant) în care instrucțiunile particulare sunt rostite în șoaptă, pentru a păstra misterul sarcinii de lucru până în momentul realizării acesteia.

Mișcarea corpului, expresiile faciale și modul în care coordonatorul realizează contactul vizual cu grupul sau cu un anumit individ constituie acte comunicative nonverbale. Cele mai frecvente gesturi directive sunt făcute cu mâna, fie pentru a le solicita participanților să se ridice, fie pentru a-i invita să ia parte la un anumit moment al activității. Există situații în care o privire, o ridicare din sprâncene, o atingere ușoară pe umăr sau un mic gest de înclinare a capului indică persoana desemnată să continue o activitate. O privire mai insistentă poate echivala cu atragerea atenției unuia dintre participanți, iar indicațiile transmise prin mișcarea privirii dintr-o parte în alta reflectă, de obicei, succesiunea unor mișcări așteptate din partea receptorului.

Adesea moderatorul exemplifică nonverbal modele de comportament. Un exemplu în acest sens este gestul de a dăruia ceva. De obicei, coordonatorul vine în fața unui participant se apleacă sau se lasă din genunchi la înălțimea acestuia pentru a-l putea privi în ochi atunci când îi oferă cu ambele mâini un obiect. Primirea obiectului se face tot cu ambele mâini, confirmând contactul vizual cu cel care a făcut darul (vezi Fig. 8). Semnificația gestului este una profundă, iar întâlnirea privirilor deschide inimile pentru a trăi plenar emoțiile. Luând parte la acest ritual, participanții deprind gestul și îl transferă în viața lor zilnică, transmitând mai departe această trăire specială.

Tot coordonatorul gestionează feedbackul oferit participanților. Există numeroase gesturi care exprimă acte de comunicare expresive. Dintre ele, mulțumirea se redă printr-un zâmbet sau o înclinare

Figura 8. Ritualul darului.
Arhiva personală.

a capului, iar felicitările printr-o succesiune de patru gesturi executate cu ambele mâini (pocnirea degetelor, bătaie din palme, bătaia genunchilor sau a coapselor, urmată de semnul ok cu pumnul strâns și degetul mare îndreptat în sus) și rostirea expresiei *Super!*, care se suprapune peste gestul final.

Conducerea activității prezintă și o coordonată temporală însemnată. Îndeosebi atunci când programul activității o cere, este important ca participanții să realizeze activitatea într-un interval de timp dat. Managementul timpului se face cu mult tact. Încălcarea duratei alocate pentru o anumită activitate de către participanți poate fi discret „sanționată” auditiv de către conducătorul activității printr-un sunet de diapazon sau de clopoțel, iar invitația de a relua o activitate după o anumită pauză se poate face prin câteva acorduri de chitară. Sunetul produs de un instrument muzical (gong, clopot etc.) dă ritm unor serii de activități parțiale care se leagă între ele sau poate face parte din ritualul prin care un participant este invitat în mijlocul cercului pentru o a continua o anumită activitate. Însă, dacă moderatorul activității constată că participanții au nevoie de mai mult timp pentru o etapă importantă a activității (de exemplu, în faza de aprofundare, când participanții se interiorizează și își construiesc propriile imagini de podea), atunci acesta alocă timpul necesar finalizării ei și recuperează intervalul de timp suplimentar într-o fază ulterioară a contemplației.

7. Considerații finale

Intervalul de desfășurare a unei activități specifice pedagogiei Franz Kett poate fi considerat un continuum comunicativ în care putem observa că timpul alocat comunicării verbale de către participanți este cu mult mai restrâns decât cel în care predomină nonverbalul. În comunicarea didactică clasică, aportul comunicării verbale este vizibil mai mare. Din această diferență s-a născut interesul pentru descifrarea modului în care elementele comunicării nonverbale specifice pedagogiei Franz Kett contribuie la construirea sensului și a cooperării comunicative necesare unui discurs didactic.

Teoriile comunicării definesc nonverbalul ca pe un continuum comunicativ peste care se suprapune, ocazional, comunicarea verbală, generând simultaneități (Burgoon, Guerrero și Floyd 2016). Comunicarea verbală este una preponderent cerebrală, spre deosebire de comunicarea nonverbală care permite cea mai sinceră redare a gândurilor, trăirilor și emoțiilor unei persoane (Burgoon, Guerrero și Floyd 2016). Comportamentul nonverbal al unui vorbitor accentuează părțile unui mesaj verbal și adesea îl suplینesc. Indivizii transmit mesaje nu doar prin cuvinte, ci prin întreaga lor personalitate, iar receptorii acestor mesaje trebuie să fie deopotrivă înzestrați să le decodifice apelând la simțuri și la contextul comunicativ.

Pe parcursul acestei lucrări, am văzut modul în care elementele nonverbale (kinezica – mișcarea corpului, mimica și contactul vizual –, vocalica – aspectele paraverbale ale comunicării –, aspectul fizic, mediul fizic și artefactele care-l compun, oculesica, haptica – comunicarea tactilă, atingerea –, proxemica – gestionarea spațiului și a teritorialității – și cronemica – relația individului cu timpul –; în tipologia propusă de

Burgoon, Guerrero și Floyd 2016) contribuie la construirea sensului și la desfășurarea activităților didactice specifice pedagogiei Franz Kett. Deși multe dintre cercetările dedicate comunicării nonverbale subliniază dependența acestora de un anumit spațiu cultural (Hall 1959, iar pentru exemple, vezi DeVito 2012), există voci (Ekman și Friesen 1971, Ekman 1999) care indică existența unor semne nonverbale (cvasi)universale, cum ar fi cele legate de exprimarea emoțiilor primare sau ilustratorii (gesturile care clarifică mesajele verbale). Am putut vedea cum funcționează nonverbalul în fiecare dintre aceste cazuri în contemplațiile specifice pedagogiei Franz Kett.

Folosirea anumitor semne nonverbale poate fi încărcată de o forță ilocutionară specifică (vezi cazul directivelor nonverbale manifestate de coordonatorul activității și al expresivelor redactate nonverbal de către toți participanții). De asemenea, unele semne nonverbale au un rol decisiv în construirea mecanismelor de cooperare dintre interlocutori (Wharton 2009). De exemplu, recunoașterea intențiilor comunicative se face pe baza respectării maximelor principiului cooperativ (Grice 1975), prin realizarea concordanței dintre elementele nonverbale ale comunicării și limbajul verbal, la nivelul cantității, calității și relevanței informației comunicate, dar și al manierei (Dyner 2011). Comunicatorii aderă, de asemenea, și la principiul politetii (Brown și Levinson 1987), gestionat cu succes prin elemente nonverbale precum anumite forme de salut (ce implică privirea, zâmbetul, gesturi ale mâinii), exprimarea interesului față de participanții la activitate (prin privire și poziția corpului), exagerarea beneficiului și minimizarea efortului din partea coordonatorului (ca de exemplu în ritualul oferirii unui dar).

Pe tot parcursul activităților didactice din pedagogia Franz Kett, am remarcat folosirea conștientă, intenționată, puternic marcată, a elementelor nonverbale în comunicare, în special din partea moderatorului activității. Acest control nu este neapărat specific comunicării nonverbale în ansamblu, caracterizată de cercetători drept nestructurată, lipsită de complexitate și puțin conștientizată de către emițători (DeVito 2012). Cu atât mai remarcabilă este introducerea elementelor nonverbale în spațiul unei comunicări didactice, datorată, credem noi, conștientizării rolului esențial pe care nonverbalul, astfel utilizat, îl joacă în formarea inteligenței emoționale și spirituale a cursanților. Pentru o pedagogie care-și propune statutar să formeze omul în toate dimensiunile existenței sale, este importantă formarea capacității de exprimare și decodare a elementelor de comunicare nonverbală în toată complexitatea lor. Latura mistagogică a pedagogiei Franz Kett, elementele inerent spirituale prezente în toate contemplațiile, trăirile participanților în diversele relații pe care aceștia le experimentează pe parcursul unei contemplații nu pot fi redactate întotdeauna prin cuvinte. Simțurile, mimica și gesturile, mișcarea, atitudinile, simbolurile, muzica și dansul completează fericit comunicarea verbală și lasă loc misterului existenței umane primordiale. Închei cu o parafrază a cuvintelor lui Franz Kett: „Am povestit multe despre viața mea, dar nu totul. Sunt și rămân pentru mine însumi un mister” (Muronova, Havel și Neubauer 2015: 155) și subliniez faptul că se pot spune multe despre pedagogia Franz Kett, dar că aceasta este și rămâne un mister chiar și pentru cunoscători, întrucât își dezvăluie, de fiecare dată, o altă latură.

BIBLIOGRAFIE

- Brown, Penelope și Stephen C. Levinson, 1987, *Politeness. Some Universals in Language Usage*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Burgoon, Judee K., Laura K. Guerrero și Kory Floyd, 2016, *Introduction to Nonverbal Communication*, New York: Routledge.
- DeVito, Joseph A., 2012, *The Interpersonal Communication Book*, ed. a XIII-a, New York: Pearson.
- Dynel, Marta, 2011, „Turning Speaker Meaning on its Head: Non-Verbal Communication and Intended Meanings”, *Pragmatics & Cognition*, nr. 19, 422–447.
- Ekman, Paul, 1999, „Basic Emotions”, în Tim Dalgleish și Mick J. Power (ed.), *Handbook of Cognition and Emotion*, 45–60. Hoboken (NJ): John Wiley & Sons.
- Ekman, Paul și Wallace V. Friesen, 1971, „Constants across Cultures in the face and Emotion”, *Journal of personality and social psychology*, nr. 17, 124.
- Esposito, Anna și Robert Vich (ed.), 2009, *Cross-Modal Analysis of Speech, Gestures, Gaze and Facial Expressions*, Heidelberg: Springer-Verlag.
- Grice, H. Paul, 1975, „Logic and Conversation”, în Peter Cole și Jerry L. Morgan (ed.), *Syntax and Semantics*, vol. 3, *Speech Acts*, nr. 41–58, New York: Academic Press.
- Hall, Edward T., 1959, *The Silent Language*, New York: Doubleday.
- Kett, Franz și Robert Koczy, 2009, *Die Religionspädagogische Praxis. Ein Weg der Menschenbildung*, Landshut: RPA-Verlag.
- Muronova, Eva, Tomas C. Havel și Hanni Neubauer, 2015, *Gespräche mit Franz Kett über seine Leben und Pädagogik*, Gröbenzell: Franz Kett Verlag GSEB.
- Wharton, Tim, 2009, *Pragmatics and Non-verbal Communication*, Cambridge: Cambridge University Press.